

TÜRK DİLCİLERİNİN VIII. KURULTAYINDA TÜRK DİL BİLGİSİ

É. V. SEVORTYAN

Türk Dil Kurumu'nun 1 - 5 Temmuz 1957 de Ankara'da toplanan sekizinci Kurultayı¹, sonradan şimdiki adını almış olan "Türk Dili Tetkik Cemiyeti"nin yirmi beşinci yıl dönümünü kutlamıştır.

"Türk Dil Kurumu"nun sekizinci kurultayında yapılan bu kutlama töreniyle ilgili olarak, geçen 25 yıl içinde Türkiye'de yapılan türkoloji çalışmalarının ana çizgilerini belirtmeğe çalışmak yerinde olur. Bize öyle geliyor ki bir yandan gereç azlığı, bir yandan da yazımızın dar çerçevesi dolayısıyla bu sıralamanın eksiksiz olmadığını okurlarımıza bildirmeğe bile lüzum yoktur.²

Geçen 25 yıl içinde Türkiye'de Türk dili, eski Türk dilleri ve kısmen çağdaş Türk dilleri alanında büyük bir çalışma yapıldığı tesbit edilebilir. Adı geçen kurumun yayın çalışmalarına dayanılarak bu yolda bir fikir edinmek kabildir. Bu dönemde Kurum, 200 e yakın kitap çıkarmıştır. Bu yayınlar arasında büyük emeklerle meydana getirilen birçok eserler vardır.

Türk türkolojisinin, çağdaş bilimin isterlerini göz önünde tutan özel bir kol halini alması geçen yılların esas sonucu olarak gösterilebilir. Bilindiği gibi, 20 - 30 yıl önce henüz kesin olarak bağımsız bir bilim halini almamış olan Türk dil bilgisi büyük ölçüde Arap filolojisinin hâkimiyeti altında bulunuyor ve klâsik Arap gramerinin kalıplarını aşamıyordu.

Bu süre içinde gösterdiği örgütlendirme çalışmaları da Kurum'un ciddî hizmetleri arasında sayılabilir. Bu çalışmalar yazı dilinin yeniden

¹ Kongre çalışmaları üzerine bk. *A. N. Kononov*, VIII kongress Tureckogo lingvistiçeskogo obşçestva (Türk Dil Kurumunun VIII. Kurultayı). "Sovetskoe vosto-kovedenie", 1957, No. 4, 195-197 s.

² Türkiye'de şu son yıllarda çıkan birtakım dil bilgisi çalışmaları İstanbul Üniversitesi doçentlerinden Mecdud Mansuroğlu'nun "Neue sprachwissenschaftliche Publikationen in der Türkei" Ural - Altaische Jahrbücher (=UAJ) Wiesbaden, B. XXIX, 1-2, 1957 adlı yazısında gözden geçirilmiştir.

kurulmasını ve birçok yönlerden halk ölçülerine yaklaşmasını sağlamıştır.

Kurumun gerçekleştirdiği en önemli bilimsel kazançlardan biri, ağızlarda kullanılan kelimelerin toplanarak bilim alanında çalışanlara sunulmasıdır. Pek çok gönüllü derleyicinin katıldığı bu geniş ve sürekli çalışmalar sonunda "Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi"³ adı altında altı ciltlik bir diyalektoloji sözlüğü meydana getirilmiştir. Bu sözlük ağız araştırmalarında bir el kitabı olarak kullanılamaz. Çünkü içine aldığı gereçlerin sıralanmasında ağızlar göz önünde tutulmamış, kelimeler (tesbit edildiği yerler belirtilerek) alfabe sırasına göre sıralanmıştır. Bu yol, sözlüğün güttüğü amacın gerektirdiği bir tutumdur. Çünkü bu eser, her şeyden önce Türk kelime hazinesinde yer alan yabancı unsurları karşılamaya yarıyacak bir kaynak olarak düşünülmüştür. Buna rağmen, Türk diyalektoloji sözlüğü, türkoloji araştırmalarında değerli bir müracaat kitabıdır.

Türkiye'de ağızlarda kullanılan kelimelerin toplanmasına bugün de son verilmemiştir. 900 e yakın gönüllü derleyici⁴ sürekli olarak Kurumun çalışmalarına yardım etmekte ve Türkiye'nin dört bir bucağından Kuruma ağızlarla ilgili sözlük gereçleri göndererek Ankara'daki fişleri zenginleştirmektedir.

Bu dönemde Türkiye'de bağımsız diyalektoloji çalışmaları da başlamıştır. Bu zamana gelinceye kadar Türk ağızları, daha çok yabancı uzmanların tesadüflere bağlı çalışmaları sonunda araştırılmıştır. Özel olarak bu alanda V. A. Maksimov ve V. Pisarev gibi Rus bilginleri de çalışmıştır. Maksimov Türk diyalektolojisi alanında haklı olarak bir öncü sayılabilir.

Çağdaş diyalektoloji araştırmalarının başlangıcı olarak Hamit Zübeyr (Koşay)'ın 1928 de Afşarlar üzerine yazmış olduğu bir yazısı⁵ kabul edilebilir. Bundan sonra 1933 yılında Gaziantep'te Ömer Asım (Aksoy)'un Gaziantep dili⁶ hakkındaki çalışmasının birinci baskısı çıkmıştır. Bu çalışma sonradan fonetik, gramer, sözlük ve kısmen folklorla ilgili diyalektoloji gereçlerini kucaklayan üç ciltlik büyük bir eser halini

³ C. 1: A-D. İstanbul, 1939; c. 2: E-K. İstanbul, 1940; c. 3: L-Z. İstanbul, 1947; c. 4: Ulama A-Z. İstanbul, 1951; c. 5: İndeks; c. 6: Folklor Sözleri. Ankara, 1952.

⁴ VIII. Türk Dil Kurultayı. Yönetim Kurulu raporu. Ankara, 1957, 14 s.

⁵ Hamit Zübeyr, Avşar Türk ağıtlarına dair. "Türk Yurdu", mayıs 1928.

⁶ Ömer Asım (Aksoy), Gaziantep dilinin tetkiki. Gaziantep, 1933.

almıştır.⁷ 1934 yılında H. Hüsnü'nün Kayseri şehrinde kullanılan ağız kelimelerini içine alan sözlüğü çıkmıştır.⁸ 1940 yılından başlayarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi veya Türk Dil Kurumu yayınları arasında Prof. Ahmet Caferoğlu'nun Anadolu ağızlarından toplanan gereçleri çıkmağa başlamıştır.⁹ Bu gereçler yalnız dilciler için değil, folklorcu ve etnoğrafyacılar için de yararlıdır. Fin türkoloğu Prof. Martti Räsänen, Ö. A. Aksoy ve Anadolu ağızlarının diğer araştırmacıları tarafından toplanan değerli gereçlerle birlikte yazarın toplamaları bugün Anadolu diyalektolojisi alanında yapılacak derinleştirici araştırmalar için ciddi bir dayanak teşkil etmektedir.

Kemal Edip Ünsel'in Urfa ağızı üzerine yazdığı araştırma da kaydedilebilir.¹⁰

Şu son yıllarda çıkan diyalektoloji çalışmalarından Türkiye'de çalışan Macar türkoloğu János Eckmann'ın Anadolu diyalektolojisi alanına giren Karamanlı ağızlarıyla ilgili yayınlarını zikredelim.¹¹ Genç dilciler tarafından yazılmış birtakım araştırmalar da vardır. Örnek olarak, 1956 da Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Zeynep Korkmaz'ın batı ağızlarıyla ilgili çalışmasının birinci bölümü (fonetik) gösterilebilir.¹² Z. Korkmaz'ın çağdaş türkoloji seviyesinde yetişkin bir dilci olduğu anlaşılıyor.

Türk diyalektolojisinin yeni bir kolu olarak argo araştırmaları gösterilebilir. Türk dilcileri arasında Ferit Develioğlu (Develü) bu alanda bir öncü sayılabilir. Onun "Türk argosu" adlı kitabının birinci baskısı 1941 yılında çıkmıştır¹³; bu eserin genişletilmiş ikinci baskısı, Türk argosu üzerine yazılmış genel bir inceleme ile birlikte 1945 yılında

⁷ Ömer Asum Aksoy, Gaziantep ağızı, I-III. İstanbul, 1945-1946.

⁸ H. Hüsnü, Kayseri sözlüğü. Kayseri, 1934.

⁹ A. Caferoğlu, Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme, I-VII. İstanbul, 1940-1951.

¹⁰ Kemal Edip Ünsel, Urfa ağızı. İstanbul, 1945.

¹¹ J. Eckmann, Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar: I. Phonetica. "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi" (=DTCFD), VIII, 1950. Eckmann bundan önce Varna ve Razgrad ağızları üzerine birkaç araştırma yayınlamıştı: Die türkische Mundart von Varna "Körösi Csoma - Archivum", B. III, H.2. Budapest - Leipzig, 1941; Razgrad ağızı. Türk Dili ve Tarihi hakkında Araştırmalar, I, Ankara, 1950.

¹² Zeynep Korkmaz, Güney-Batı Anadolu ağızları - Ses bilgisi (Fonetik). Doktora çalışması. Ankara, 1956.

¹³ Ferit Develü, Türk argosu (Tarihçe ve küçük sözlük). Ankara, 1941.

basılmıştır.¹⁴ Son olarak 1955 te bu eserin genişletilmiş üçüncü baskısı çıkmıştır.¹⁵ F. Devellioglu'nun çalışması yalnız Türk argosu üzerinde çalışanlar için sağlam bir yardımcı olmakla kalmamakta, ayrıca genel konuşma dilinin ve büyük ölçüde yazı dilinin kelime hazinesi üzerinde yapılacak araştırmalar için de önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Son yıllarda yapılan çalışmalar Türkiye'de diyalektoloji araştırmalarının derinleştiğine tanıklık etmektedir. Bu çalışmalar diyalektografiden esasları Polonyalı türkolog Tadeusz Kowalski tarafından Türk ağızları üzerine yazılan bir taslakta¹⁶ tesbit edilen asıl diyalektolojiye geçmeğe yaramaktadır. Türk diyalektolojisinin bundan sonra kazanacağı başarılar, Türkiye'deki bütün ağızların plânlı ve sistemli olarak araştırılmasına ve toplanan gereçlerin düzene konulmasına bağlıdır.

Türkiye'deki dil çalışmalarının ilerleme gösteren ikinci bir cephesi, gerek Türk dilinin, gerek çok eski ve eski Türk dillerinin tarihiyle ilgili alanlarda girişilen araştırmalardır. Türk dili tarihçilerinin gayretleri, şimdilik daha çok Türk dilinin eski anıtlarını ortaya çıkarma ve yayma noktasında toplanmaktadır. Bunların yanında dil tablillerine tahsis edilen araştırmalar da çıkmaktadır.

Türk dilinin tarihiyle ilgili çalışmalar arasında Kurumun uzun yıllardan beri çıkarmakta olduğu "XIII. asırdan günümüze kadar kitaplardan toplanmış tanıklariyle tarama sözlüğü (Türkiye Türkçesinin tarihî sözlüğü hazırlıklarından)" adlı büyük eser önemli bir yer tutar.¹⁷ Bu sözlüğün her cildinde yazma anıtlardan ve basma yayınlardan toplanan ve tanıklarla desteklenen çok eski veya eskimiş birtakım Türkçe kelimelere yer verilmektedir. Ayrı anıtları içine alan bu ciltlerde alfabe sırası sona ermektedir. Bu sebeple, her cilt bağımsız bir bütün sayılabilir. İlk iki ciltte 50 şer anıt kullanılmıştır. Geriye kalan ciltler 30 ar anıta dayanmaktadır.

Tarama Sözlüğü dil devrimi sırasında Türk yazı dilinde kullanılan kelimelerden meydana gelmiştir.

¹⁴ Ferit Devellioglu, Türk Argosu (Genel inceleme ve sözlük), İstanbul, 1945.

¹⁵ Ferit Devellioglu, Türk argosu. Genişletilmiş 3. baskı. Ankara, 1955.

¹⁶ T. Kowalski, Dialectes turcs-osmanlis. Encyclopédie de l'Islam, t. IV. Livraison O. Leide - Paris, 1931.

¹⁷ XIII. asırdan günümüze kadar kitaplardan toplanmış tanıklariyle tarama sözlüğü. Türkiye Türkçesinin tarihî sözlüğü hazırlıklarından. C. I. İstanbul, 1943; c. II. İstanbul - Ankara, 1945-1953; c. III, Ankara, 1954; c. IV, Ankara, 1957.

Türk dilinin eski anıtlarının yayınlanmasına gelince: filologların her şeyden önce XIV ve hattâ XIII. yüzyıldan kalan ve dil kaynakları bakımından her vakit açık olmıyan pek nadir anıtları seçmeğe çalıştıkları göze çarpmaktadır. Eski anıtların dil bakımından tâyini sorusu şimdi daha başarılı bir şekilde çözülebilir. Çünkü Türk dilinin tarihi üzerinde çalışan kimseler birçok değerli kaynaktan faydalanabilirler. Gülşehri'nin *Agâh Sırrı Levend* tarafından yayınlanan *Mantıku't-tayr*'ı (XIV. yüzyıl) (faksimile ve yayanın geniş bir girişi ile) ¹⁸, yine *Agâh Sırrı Levend* tarafından yayınlanan *Âşık Paşa'nın* iki mesnevisi ¹⁹, *Kadı Burhanettin'in* bilinen divanının faksimilesi ²⁰, *Şeyyad Hamza'nın* *Dehri Dilçin* tarafından yayınlanan *Yusuf ve Zeliha* hikâyesi (XIII. yüzyıl) ²¹ (faksimile, çağdaş Türk diline uydurulmuş metin transkripsiyonu ve sözlük), *Talât Onay*'ın yayınladığı *Dastan-ı Ahmet Harami* (önsöz, metin transkripsiyonu, sözlük) ²², XV. yüzyıl şairlerinden *Şeyhî'nin* divanı (önsöz, sözlük, faksimile) ²³ gibi. Orta çağ Anadolu şairlerinden *Yunus Emre'nin* eserlerine ve kişiliğine tahsis edilen birçok yayınlar da burada sayılabilir. ²⁴

Anıtların dil bakımından araştırılması yolunda girişilen denemeler ve Türk dilinin tarihi üzerine yazılan ilk toplu eserler de daha az ilgi çekici değildir. Burada A. S. Levend'in başlıca Türk yazı dilinin Tanzimat devrinden günümüze kadar geçirdiği evrelere tahsis edilen "Türk dilinde gelişme ve sadeleşme safhaları" adlı eserini ²⁵ göz önünde tutulabilir. Araştırmanın esas konusuna geçilmeden Türk yazı dilinin ve

¹⁸ Gülşehri, *Mantıku't-tayr*. Tıpkıbasım. Önsözü yazan *Agâh Sırrı Levend*. Ankara, 1957.

¹⁹ *Agâh Sırrı Levend*, *Âşık Paşa'nın* bilinmiyen iki mesnevisi: *Fakr-nâme* ve *Vasf-ı hal*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten (=TDAY), 1953.

²⁰ *Kadı Burhanettin Divanı*. I. Tıpkıbasım. İstanbul, 1943.

²¹ *Şeyyad Hamza*, *Yusuf ve Zeliha*. Nakleden *Dehri Dilçin*. İstanbul, 1945. Ayrıca bk. *Mecdud Mansuroğlu*, *Drei Gedichte Şayyad Hamza's*. UAJ, B. XXVI, H. 1-2, 1957.

²² "Dastan-ı Ahmet Harami". Nâkili Çankırı Milletvekili *Talât Onay*. İstanbul, 1946.

²³ "Şeyhi Divanı". İstanbul 1942.

²⁴ *Burhan Ümit*, *Yunus Emre Divanı*. İstanbul, 1933-34; *Abdülbaki*, *Yunus Emre'de öztürkçe kelimeler*. "Türkiyat Mecmuası" (=TM), c. IV, 1934; *Abdülbaki*, *Yunus Emre Divanı münasebetiyle*. "Yeni Türk Mecmuası", c. IV, 1934; *Abdülbaki*, *Yunus Emre hayatı*. İstanbul, 1936.

²⁵ *Agâh Sırrı Levend*, *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme safhaları*. Ankara, 1949. Ayrıca bk. "Dil dâvası". Ankara, 1952, 1-9. s.

bilim üslûbunun kurulması ve kesinleşmesi üzerine büyük bir taslak verilmiştir. Kitabın sonunda aşağı yukarı son 80 yıl içinde yazı ve sözlükle ilgili sorular gözden geçirilmekte ve bu alanda ileri sürülen görüşler özetlenmektedir.

Mecdud Mansuroğlu'nun Türk yazı dilinin başlama ve gelişmesiyle ilgili çalışması, konu bakımından kısmen A. S. Levend'in kitabına benzemektedir.²⁶

Orta ve genç kuşağa mensup dilciler tarafından yapılan birkaç tarihî dil araştırması, Türk dilleri alanındaki modern karşılaştırmalar ve tarihî araştırmalarda kullanılan usul ve tutum göze çarpmaktadır. Tahsin Banguoğlu'nun bir Eski Osmanlıca anıtının dili üzerine yazdığı doktora tezi bu yolda yapılan ilk çalışmalardan biridir.²⁷ Banguoğlu çağdaş Türk dilinin küçük bir gramerini de yazmıştır. Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necat-Mevlid eseri üzerine Ahmet Ateş'in yazdığı etraflı araştırma da burada zikredilebilir. Bu araştırma, eserin konusunu ve yazarın kişiliğini, eserin dil ve üslûbunu ve S. Çelebi'nin eserinin türlü yazmalarını açıklıyan bir girişten, tenkidli bir metin transkripsiyonundan, notlardan, metin farklarından, sözlükten ve yazmalardan birinin faksimilesinden meydana gelmiştir.²⁸ Bundan sonra M. Mansuroğlu'nun, Ahmed Fakih'in XIII. yüzyıl anıtlarından sayılan bir eserinin (Çarhname) dili üzerine yazdığı araştırmasını (kısa bir giriş, metin transkripsiyonu, fonetik, gramer ve sözlük bakımından anıtın tanıtılması, sözlük ve gramer indeksi) sayalım.²⁹ M. Mansuroğlu, XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesi üzerine bir tez³⁰ ve "Selçuk" şüirleri üzerine bir taslak da yazmıştır.³¹ Bunlardan sonra Muharrem Ergin'in Kadı Burhanettin

²⁶ *Mecdud Mansuroğlu*, Anadolu'da Türk yazı dilinin başlaması ve gelişmesi. "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" (=TDED). İstanbul, c. IV, 1951.

²⁷ *Tahsin Banguoğlu*, Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl-ü Nevbahar. Breslau, 1938.

²⁸ *Süleyman Çelebi*, Vesiletü'n-Necat-Mevlid. Yazarı ve Mevlid hakkında araştırmalar ile birlikte bilinen en eski elyazması nüshalarına göre bastırılan Ahmet Ateş. Ankara, 1954.

²⁹ *Ahmed Fakih*, Çarhname. Yayımlıyan ve işliyen Mejdud Mansuroğlu. İstanbul, 1956.

³⁰ "Anadolu Türkçesi (XIII. asır). Dehhani ve manzumeleri". İstanbul, 1947.

³¹ *Mecdud Mansuroğlu*, Celâladdin Rûmî's türkische Verse. UAJ, B. XXIV, H. 3-4, 1952.

divanının (yukarıya bk.) dili üzerine yaptığı araştırma ³², Halide Dolu'nun tezi ³³ gibi birkaç çalışma daha zikredilebilir.

Bergama'lı Kadri adlı bir yazarın XVI. yüzyılda İstanbul'da yazdığı Türk gramerinin çıkması Türk dilciliği için büyük bir olaydır. ³⁴ Bu yayın, Türk dil bilgisinin en yaşlı ve yorulmaz araştırmacısı Besim Atalay tarafından hazırlanmıştır. Kitap, aslı kaybolan bir yazmadan çıkarılan bir kopyaya dayanmaktadır. Baskıda Besim Atalay'ın önsözünden sonra metnin transkripsiyonu, kelime ve eklerin dizini ve faksimile yer almaktadır. Daha önce İtalyan türkoloğu Alessio Bombaci tarafından yayımlanan Türkçenin en eski İtalyanca gramerleri yanında Besim Atalay'ın bu yayını XVI - XVII. yüzyıl Türk dili ve bilhassa İstanbul ağzı alanında yapılacak araştırmalar için sağlam bir esas teşkil etmektedir. Osman Nedim Tuna'nın eski Türk dillerinde birtakım yazı geleneklerine tahsis edilen ilgi çeker araştırmasını da kaydedelim. ³⁷

Türk dili alanındaki karşılaştırmalı-tarihî araştırmalar henüz ancak gelişme evresindedir. Karşılaştırmalı tarihî analiz metodlarının benimsenmesi, hiç şüphesiz, belli bir zaman istemektedir. Ancak, şimdiye kadar elde edilen sonuçlara dayanılarak, bundan sonra bu türlü çalışmalara daha büyük bir değer verileceği ve Türk dilcilerinin, Türk dilinin tarihî grameri ve tarihî sözlüğü hazırlıklarına başlayabilecekleri umulabilir.

Türkiye'de dil tarihi araştırmalarının diğer kolları arasında *étymologique* araştırmalar sayılmağa lâyıktır. Bu türlü araştırmalarla bilhassa muntazam olarak Hasan Eren ³⁶ meşgul olmaktadır. Daha yaşlı kuşaktan A. Caferoğlu ³⁷, Abdülkadir İnan ³⁸, Hamit Koşay (Hamit

³² *Muharrem Ergin*, Kadı Burhanettin divanı üzerine bir gramer denemesi. TDED, c. IV, sayı 3, 1951.

³³ *Halide Dolu*, Dastan-ı Varaka ve Gülşah. Gramer hususiyetleri. Tez 260. Türkiyat Enstitüsü, 1945-1946.

³⁴ *Bergamalı Kadri*, Müyessiret-ül-Ulûm [Muyassıratu'l-Ulûm] (Tıpkıbasım, çevriyazılı metin ve dizin). Yayımlayan Besim Atalay. İstanbul, 1946.

³⁶ *O. Nedim Tuna*, Bazı imlâ gelenekleri, bunların metin incelemelerindeki önemi ve Orhon yazıtlarında birkaç açıklama. TDAY, 1957.

³⁷ *Hasan Eren*, Beiträge zur türkischen Wortforschung. K. Cs. Archivum, B. III, H. 2, 1941; *yine onun*, Türkçe qarman kelimesi hakkında. TM, c. IX, 1951; *yine onun*, Etimoloji araştırmaları: 1. balçık. 2. sanduvaç, a.y.; *yine onun*, Zurufe an Tiere bei den Türken. UAJ, B. XXIV, H. 3-4, 1952; *yine onun*, Etymologische Untersuchungen, 1-2, a.y.; *yine onun*, Türk yer adları hakkında araştırmalar. "Türk Dili ve Tarihi hakkında araştırmalar". I. Ankara, 1953; *yine onun*, Etimoloji araştırmaları. TDAY, 1954; *yine onun*, Kimek ve İmek boy adları hakkında. "Türk Dili" (=TD), c. IV, sayı 45, 1955, *yine onun*, Türkçe istabur kelimesi üzerine. TDAY, 1956.

³⁷ *A. Caferoğlu*, Etimolojik araştırma denemeleri. TDAY, 1957.

³⁸ *Abdülkadir İnan*, Güvey. TM, c. IX, 1951; *yine onun*, "Ulus" terimi üzerine. TD, c. IV, sayı 41, 1955.

Zübeyr)³⁹, J. Deny'nin Türk gramerini çeviren Ali Ulvi Elöve⁴⁰ ve başkaları da bu alanda çalışmaktadır. Bu çalışmalarda takibedilen metodlar, yabancı memleketlerdeki türkoloji araştırmalarında kabul edilen metodlardan farksız olup benzer çalışmalarda Rus ve Sovyet türkolojisinde tatbik edilen metodlardan ayrılmaktadır. Sovyet türkolojisinde etimoloji konusuyla ilgili yönlerin tarihine ve *étymologique* tahlilin bir yere bağlanmasına özel bir değer verilmektedir.

Türk dilcileri eski Türk dilleri alanındaki çalışmalara büyük önem vermişlerdir. Türkiye'de eski ve çok eski Türk dilleri üzerine birçok yayınlar çıkmıştır. Bunlar bütün türkologlar tarafından kullanılmaktadır. Burada ilk olarak, Kâşgarlı Mahmut'un Türk dilleri üzerine yazdığı meşhur eserin B. Atalay tarafından hazırlanan Türkçe çevirmesini zikretmek lâzımdır.⁴¹ Faksimilesi ve büyük bir dizini ile birlikte bu çevirme 1939 da başlamış, 1943 te sona ermiştir. Çevirmeyi bütünlük üzere 1957 yılında Arap alfabesine göre tertiplenmiş başka bir dizin daha yayınlanmıştır.⁴² Transkripsiyon ve çevirmelerdeki birtakım pürüzlere rağmen, Kâşgarlı Mahmut sözlüğünün Kurum tarafından gerçekleştirilen baskısı artık türkologlar için bir yardımcı kitap değerini kazanmıştır. Kâşgarlı Mahmut'un yazdığı sözlüğün, Türkçe baskısından önce hazırlanan Azerî çevirmesinde ve savaştan sonra girilen Özbekçe çevirmesinde Türkçe çevirmenin değer ve eksikliklerinin hesaba katılacağı ve yeni çevirmelerin, orta çağ Türk yazı ve boy dillerinin en değerli anıtı olan bu Divan'ın araştırılmasında mütaakıp bir adım teşkil edeceği umulabilir.

Eski Türk dilleriyle ilgili bilgileri halk arasında yaymak bakımından Hüseyin Namık Orkun'un eseri faydalı bir rol oynamıştır.⁴³ Bu esere Orhon, Yenisey... ırmakları boyunda bulunan eski Türkçe bütün yazıtlar alınmıştır. H. N. Orkun'un eseri yalnız en eski Türk dili anıtlarının öğretilmesinde kullanılan bir ders kitabı olmakla kalmıyarak,

³⁹ Hamit Koşay, Miscellanea - İlk Türklere ait. Z. V. Togan'a armağan. İstanbul, 1955.

⁴⁰ Ali Ulvi Elöve, "Bildır, bir yıldır" kelimeleri üzerinde. TD, c. V, sayı 53, 1956.

⁴¹ "Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi". Çeviren Besim Atalay, c. I. Ankara, 1939; c. II, 1940; c. III, 1941, "Divanü Lûgat-it-Türk tıpkıbasımı "faksimile". Ankara, 1941, "Divanü Lûgat-it-Türk dizini —Endeks". Yazan Besim Atalay. Ankara, 1943.

⁴² "Arap harflerine göre Divanü Lûgat-it-Türk dizini". Hazırhyan Dehri Dilçin. Ankara, 1957.

⁴³ Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk yazıtları, c. I-IV. İstanbul, 1936-1941.

eski yazıtlarda geçen birtakım yerlerin okunma ve açıklanması için yeni denemeler de getirmiştir. Ahmet Cevat Emre'nin Yenisey - Orhon yazısının menşei üzerine yazdığı broşür daha önce çıkmıştır.⁴⁴ Yazar, bu broşüründe, eski Türk yazısının menşei ile ilgili nokta-i nazarları tenkid ederek *runique* yazıdaki işaretlerin *idéographique* kökten geldiğini ileri sürmüştür.⁴⁵

Eski Uygurca alanında, orta çağdan kalma "Kutadgu Bilig" adlı meşhur *didactique* eserin üç yazmasının Kurumca bastırılması ve bu anıtın R. R. Arat⁴⁶ tarafından tesbit edilen metninin yayınlanması kaydedilebilir. R. R. Arat'ın bu alanda daha eski çalışmaları da vardır.⁴⁷

Necip Asım basmasından sonra⁴⁸ Ahmed Yügnakî'nin Aybet-ül-hakayık⁴⁹ adlı orta çağdan kalma *didactique* eserinin, yine R. R. Arat⁵⁰ tarafından tenkidî bir baskısı yayınlanmıştır. Bu baskıya ilâve edilen geniş bir girişte bu eserin dil özellikleri diğer anıt ve dillerdeki tanıklarla karşılaştırılmakta, yazar üzerine bilgi verilmekte, anıtın yazıldığı devir, yazmalar v. b. ele alınmaktadır. Kitabın sonunda bir sözlük ve anıtın altı yazmasının faksimilesi vardır.

İbn-Mühenna tarafından yazılan meşhur eserin⁵¹ İstanbul'da bulunan yazmasının⁵² bilim çevrelerinde yayılması yolunda Abdullah Battal (Taymas)'ın⁵³ hazırladığı baskının gerçek bir değeri vardır. Abdullah Battal'ın, bu yazmanın Türkçe bölümü üzerine yazdığı yazıyı

⁴⁴ Örnek olarak bk. *Hüseyin Namık Orkun*, Kara-yüş yazıtının yeni çözümü. Türk Dili, Belleten, seri III, 1951.

⁴⁵ *Ahmet Cevat Emre*, Eski Türk yazısının menşei. İstanbul, 1938.

⁴⁶ "Kutadgu Bilig". Tıpkıbasım. "Viyana nüshası". İstanbul, 1942; "Fergana nüshası". İstanbul, 1943; "Mısır nüshası". İstanbul, 1943; *Reşit Rahmeti Arat*, Kutadgu Bilig, I. Metin, İstanbul, 1947.

⁴⁷ *R. Rahmeti Arat*, Uygur alfabesi, M. Cevdet hayatı, eserleri ve kütüphanesi. İstanbul, 1937; yine onun, Kutadgu Bilig'de tabipler ve afsuncularla münasebet hakkında parçalar. "Ülkü", sayı 46, 1946.

⁴⁸ "Aybet-ül-Hakayık". İstanbul, 1334 (1910).

⁴⁹ Bu eserin adı türlü şekillerde okunmaktadır.

⁵⁰ *Reşit Rahmeti Arat*, Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki, Atebetü-l-hakayık. İstanbul, 1951.

⁵¹ İlk olarak 1921 yılında İstanbul'da Kilisli Rifat tarafından yayımlanmıştır. Bu baskı üzerine bk. *S. E. Malov*, İbn-Muxanna o tureckom yazıke. "Zapiski Kollegii Vostokovedov", c. III, 1928.

⁵² Bk. *P. M. Melioranskiy*, Arab-filolog o tureckom yazıke. S. Petersburg, 1900.

⁵³ *Aptullah Battal*, "İbn-Mühenna lûgati (İstanbul nüshasının türkçe bölümünün endeksidir)". İstanbul, 1934.

da sayabiliriz. Bu yazmanın Moğolca bölümü üzerinde Hasan Eren durmuştur.

Ele aldığımız dönemde Türkiye’de eski Kıpçak dilleriyle ilgili birtakım yayınlar da çıkmıştır. Orta çağda yaşayan filologlardan Abu Hayyan’ın Kitâb al-idrâk li-lisân al-Atrâk adlı meşhur eserinin, Veliyüddin Efendi ve İstanbul Üniversitesi kitaplıklarındaki yazmalara dayanılarak A. Caferoğlu tarafından hazırlanan baskısı zaman bakımından başta gelir.⁵⁴ Bu baskıda, eserin Arapça metni, Türkçe çevirmesi ve bir sözlük yer almıştır. Velet İzbudak tarafından yayınlanan ve Abu Hayyan’ın eserine meçhul bir yazar tarafından yazılan haşiyeleri toplayan küçük eser, A. Caferoğlu’nun baskısını bütünlemektedir.⁵⁵ Bu haşiyelerde 1359 kelime vardır.⁵⁶

B. Atalay’ın yaydığı Ettuhfet-üz-zekiyye fil lûgat-it-türkiyye adlı anonim anıt eski Kıpçak dillerinin araştırılması için yararlı bir kazanç teşkil eder. XIII - XIV. yüzyıllarda yazıldığı anlaşılan bu eserin varlığı Fuat Köprülü’nün yazısı⁵⁷ ve Halasi-Kun’un faksimilesi⁵⁸ sayesinde bilim âleminde bilinmekte idi. Bu kitap, B. Atalay’ın, yazma ve yazarı, anıtın dil özellikleri üzerine yazdığı bir girişten sonra eserin çevirmesini, sözlüğünü ve faksimilesini vermektedir. B. Atalay’ın yaydığı bu baskı birtakım tenkidlere uğramışsa da⁵⁹, bu eser bilim çevrelerinde müsbet olarak karşılanmış ve eski Kıpçak dilinin bu değerli anıtının okuyucular arasında yayılmasını sağlamıştır.

Bundan başka, B. Atalay’ın bastırduğu Kıpçakça bir anıt daha vardır. Eş-şüzur-üz-zehebiyye vel kıtai-l-Ahmediyye fil Lûgat-it-Türkiyye adını taşıyan bu eserin yazarı Molla Salih’tir.⁶⁰ XIV. yüzyıldan kalma Kıpçakça bir anıtın yayın alanına çıktığını da söyleyelim. Meşhur “Gülistan”ın çevirmesi olan bu eserin neşri Prof. Feridun Nafiz

⁵⁴ *Ahmet Caferoğlu*, Abû-Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk. İstanbul, 1931.

⁵⁵ “El-İdrak haşiyesi”. Yazan Velet İzbudak, Kastamonu sayı. İstanbul, 1936.

⁵⁶ “Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-türkiyye”. Çeviren Besim Atalay. İstanbul, 1945.

⁵⁷ K. Cs. Archivum, B. I, H. 3, 1922.

⁵⁸ *T. Halasi Kun*, Die Mameluk-kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul. K. Cs. Archivum, B. III, H. 1, 1940.

⁵⁹ *T. Halasi Kun*, Philologica, I-II, DTCCFD, c. V, No. 1, 1947; VII, No. 2, 1949.

⁶⁰ *Molla Salih*, Eş-şüzur-üz-zehebiyye vel-kıtai-l-Ahmediyye fil-Lûgat-it-Türkiyye. Çeviren Besim Atalay. İstanbul, 1949.

Uzluğ tarafından hazırlanmıştır. ⁶¹ Son olarak, Altın Ordu yazı dilinin tanınmış bir anıtı olan *Nehcü'l-Feradis* yayını da kaydedelim. Bu yayın János Eckmann tarafından hazırlanmıştır. ⁶² Bu eserin birinci bölümünü teşkil eden *Nehcü'l-Feradis* yazmasının faksimilesinden sonra bu anıtın transkripsiyonu, çevirmesi ve dil bakımından işlenmesi lâzımdır. Türk dilleri arasındaki münasebetlere tahsis edilen araştırmalardan A. İnan'ın çalışmasını zikredelim. ⁶³

Leksikoloji alanına gelince: dil bilgisinin bu kolunda bilim çalışmalarının Türkiye'de de canlandığı müşahede edilmektedir. Burada her şeyden önce terminoloji çalışmalarını göz önünde tutuyoruz. Türk dil bilgisinde terminolojiye 1930 dan beri ciddi bir önem verilmektedir. Şu son yıllarda Türk dilcileri bilim terminolojisinde istikrar sağlamağa çalışmaktadırlar. Bu terminolojinin kurulmasında Grek - Lâtin kökünden gelen unsurlar büyük bir rol oynamaktadır. Bu unsurların Türk dilindeki önemi dilciler tarafından takdir edilmektedir. ⁶⁴ Terminoloji çalışmalarında bütün bilim kollarının gözden geçirilmeğe çalışıldığı anlaşılıyor. ⁶⁵

İstikrar sağlama gayretleri her şeyden önce öğretimle ve iktisat ve kültür alanlarıyla ilgili terminolojide göze çarpmaktadır. Belli başlı terimleri tesbit üzere "Türk Dil Kurumu" ilk ve orta okullar için gramer, matematik, fizik, kimya, biyoloji, botanik, coğrafya, jeoloji, astronomi alanlarında Fransızca - Osmanlıca - Türkçe terim sözlükleri yaymıştır.

Okul yayınları yanında şu son 10-15 yıl içinde Türkiye'de teknik ⁶⁶,

⁶¹ Bu yayını A. Battal Taymas'ın Seyf Sarayı'nın Gülistan tercümesini gözden geçiriş (TDAY, 1955) adlı yazısından öğrendik.

⁶² "Nehcü'l-Feradis. I. Tıpkıbasım". Önsözü yazan János Eckmann. Ankara, 1956.

⁶³ *Abdülkadir İnan*, XIII-XV. yüzyıllarda Mısırda Oğuz - Türkmen ve Kıpçak lehçeleri ve "halis türkçe". TDAY, 1953.

⁶⁴ *Suat Y. Baydur*, Dilimiz ve Yunan - Lâtin asıllı kelimeler. TDAY, 1953.

⁶⁵ *M. N. Özdamarlı*, Dil devriminin giremediği "yasak bölge"ler. TD, c. V, 1956, sayı 52. Diğer taraftan bk. *R. H. Özdem*, Terimler meselesi münasebetiyle dilimizin ıslahı üzerine muhtıra. İstanbul, 1942.

⁶⁶ "Teknik terimleri, I (Makina öğeleri, Elektro-teknik, Yapı makinaları, İçten yanmalı motorlar, Bastıraklar, Teknikbilim, Dayanım, Temeltekniği, Gereç). Ankara, 1949; "Teknik terimlerden birkaç örnek". Ankara, 1949.

edebiyat ve tenkid ⁶⁷, felsefe ⁶⁸, dil bilimi ⁶⁹, biyoloji ⁷⁰, tarım ⁷¹, hukuk ⁷², folklor ⁷³, tarih ⁷⁴ alanlarıyla ilgili daha etraflı sözlükler de çıkmıştır.

Türkiye ditciieri sözlükçülük alanında hacım bakımından önemli çalışmalar yapmışlardır. Geçen yıllar içinde yabancı dil sözlükleri yanında ⁷⁵ Türkçe sözlükler, yabancı kelime sözlükleri ⁷⁶ de yazılmıştır. Bütün bu yayınlar içinde Türkçe sözlüklere büyük bir önem vermek lâzımdır. Özel amaçları dolayısıyla bu yayınlar bizde yayınlanan sözlüklerden farklıdır. Bu fark, Türkçe sözlüklerin normatif özlüğünden gelmektedir. Bilindiği gibi, bizim iki dilli sözlüklerimizde veya açıklama sözlüklerimizde de normatif unsurlar vardır ve bunlar bölge kelimeleri, konuşma dili kelimeleri, eski kelimeler gibi bölümlere ayrılır. Böylelikle edebî *norme*'a girmiyen kelimeler belirtilmiş olur. Türk sözlükçüleri, dilde kökleşmiş olan kelimeler yanında *norme* olarak pek çok yeni kelime de tesbit etmektedirler. Sözlük yazarlarının fikrine göre, bu kelimelerin Türk sözlüğünün yabancı unsurlarını karşılaması lâzımdır. Türk dilinden atılmak istenen Arap - Fars kelimeleri için 1930 dan

⁶⁷ *Mustafa Nihat Özön*, Edebiyat ve söz sanatı terimleri sözlüğü. İstanbul, 194;8 *yine onun*, Edebiyat ve söz terimleri. İstanbul, 1949.

⁶⁸ *Mehmet Ali Ağakay*, Türkçe felsefe terimlerinin dil bakımından açıklanması dolayısıyla bazı kelime yapı yolları. İstanbul, 1943; *yine onun*, Felsefe ve gramer terimleri. Türkçe - Osmanlıca - Fransızca. İstanbul, 1942.

⁶⁹ "Dilbilim terimleri sözlüğü". Ankara, 1949.

⁷⁰ "Dirilbilim (biyoloji) terimleri". İstanbul, 1948.

⁷¹ "Tarım terimleri", c. I. İstanbul, 1949.

⁷² "Türe terimleri". İstanbul, 1948.

⁷³ *Ömer Asım Aksoy — M. Şakir Ülkütaşır*, Folklor sözleri. Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, c. 6. Ankara, 1952.

⁷⁴ *Mehmet Zeki Pakalın*, Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü. İstanbul, 1946-1948.

⁷⁵ Bu sözlüklerin kısa bir listesini veriyoruz: *İ. H. Danişmend*, *R. N. Güntekin*, *A. S. Delibaşı*, *N. Ataç*, Fransızca - Türkçe resimli büyük dil kılavuzu. İstanbul, 1936-1938; *R. N. Darago*, Türkçeden fransızcaya yeni lûgat. İstanbul, 1956; *A. Moran*, *A. Vahid*, A Turkish - English dictionary. İstanbul, 1945; *L. Dildeş*, İngilizceden türkçeye ve türkçeden ingilizceye tam lûgat (türkçe telâffuzlu), 1-2. İstanbul, 1956; *Z. C. Bakıçelebioğlu*, Türkçe - Almanca yeni lûgat. İstanbul, 1941; *A. Finazzar*, *Ş. Tabib*, *R. Tubino*, Türkçe - İtalyanca yeni lûgat. İstanbul, 1933; *P. V. Melitopulos*, Türkçeden Rumcaya sözlük. İstanbul, 1934; *Z. Şükûn*, Farsça - Türkçe lûgat. İstanbul, 1944-49 ve benzerleri.

⁷⁶ Örnek olarak bk. *A. H. Taner*, Yabancı kelimeler lûgati. İstanbul, 1941.

sonra Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları tarama dergisi, I-II (İstanbul, 1934) gibi karşılık sözlükleri veya Osmanlıcadan Türkçeye cep kılavuzu (İstanbul, 1935) ve Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzu (İstanbul 1935) gibi daha küçük kılavuzlar yayınlanmıştır. 1943-1945 yılları arasında Kurum tarafından Türkçe Sözlük'ün birinci baskısı hazırlanmıştır.⁷⁷ 1955 yılında bu sözlüğün yeniden işlenen ve yeni kelimeler bakımından epeyce genişletilen ikinci baskısı çıkmıştır.⁷⁸ Türkiye'de alfabe reformundan hemen sonra birtakım Türkçe sözlükler çıkmıştır⁷⁹ (dil devriminden önce çıkan daha eski yayınları hesaba katmıyoruz), fakat bunlar ana çizgileriyle eski sözlük çalışmaları geleneklerini devam ettirmişler ve çağdaş Türk sözlükçülüğünün eğilimlerini aksettirememişlerdir.

Şu son yıllarda Türkiye'de eskiden hemen hemen hiç bilinmeyen birtakım yeni sözlükler çıkmıştır. Burada Türkçe Sözlük yazarı Mehmet Ali Ağakay tarafından yazılan Yakın anlamlı kelimeler sözlüğü⁸⁰ ile mecazlar sözlüğünden⁸¹ bahsetmek istiyoruz. Yakın anlamlı kelimeler sözlüğünde 459 yakın anlamlı grup teşkil eden 4000 kadar kelime vardır. Atıf maddeleri hariç, diğer maddeler belirli bir anlam sırasına göre sinonimler arasındaki *sémantique* farkları vermektedir. Açıklamalı sözlük için çok köklü bir ek teşkil eden sinonimler sözlüğü, yalnız dil kültürünü artırmak ve dili *norme*'lara bağlamak bakımından büyük bir değer taşımakla kalmıyarak, ayrıca Türk dilini öğrenmek isteyen kimseler için de değerli bir yardımcı teşkil etmektedir.

Mecazlar sözlüğü, yazı ve konuşma dilinde en çok kullanılan 5000 kelime ve deyimini içine almaktadır. Bu kelimeler yedi yüz grupta top-

⁷⁷ "Türkçe sözlük" (Türk Dil Kurumu lûgat kolu çalışmalarıyla hazırlanmıştır). İstanbul, 1943-1945. Büyük Türk Sözlüğüne bir hazırlık olarak "Örneklerle tarama sözlüğü denemesi. Türk kamusu hazırlıklarından". İstanbul, 1942 adlı eser yayınlanmıştır.

⁷⁸ M. A. Ağakay, Türkçe sözlük. 2. baskı. Ankara, 1955.

⁷⁹ Ali Seydi, Yeni Türkçe lûgat. İstanbul, 1930; İbrahim Alâettin (Gövsâ), Yeni Türk lûgati, 30.000 kelime ile 24 tablo, 16 harita ve 3 renkli harita ve tabloyu muhtevidir. İstanbul, 1930. Aynı yazarın Talebe lûgati. 4. baskı. İstanbul, 1945 adlı eseri, daha yeni bir tip göstermektedir.

⁸⁰ Mehmet Ali Ağakay, Türkçede yakın anlamlı kelimeler sözlüğü. Bir deneme. Denetliyenler N. Ataç, H. Eren, S. Sinanoğlu. Ankara, 1956.

⁸¹ Mehmet Ali Ağakay, Türkçede mecazlar sözlüğü (700 sınıfa ayrılmış 5000 madde). Ankara, 1949.

lanmıştır. M. N. Özön'ün "Türkçe tâbirler sözlüğü" özlük bakımından bu yayına benzemektedir.⁸²

Türk dilcilerinin fonetik ve gramer alanındaki araştırmalarına gelelim.

Bize öyle geliyor ki Türk dilciliğinin gramer alanında çağdaş görüş ve metodları benimsemesi, dil bilgisinin diğer alanlarındakinden daha ağır bir şekilde cereyan etmiştir. Bu, bir yandan eski gramer geleneğinin sağlamlığı, bir yandan da geçen yıllar içinde Türkiye'de dilcilerin Türk dil bilgisinin diğer kollarına ve ilk plânda sözlüğe değer vermeleriyle izah edilebilir. Bugün gramer alanındaki bilimsel-metodik yenileşme sona ermek üzeredir. Bu alanda karşılaşılan en büyük zorluk, gramerin kök kavramlarının ve kategorilerinin henüz kesin olarak tesbit edilmemesinden doğmaktadır. Bu yön morfolojide oldukça açık olarak göze çarpmaktadır. Örnek olarak, kelime bölükleri, kelime yapımı, fiilin kategorileri, isim kategorileri ... gibi bahislerde bu yön açıkça duyulmaktadır. Fakat bu zorluk sentaks alanında daha geniş ölçüde hissedilmektedir. Çünkü bu alanın esaslı surette işlenmesine morfolojiden sonra girişilmiştir.

Fonetiğin nihai olarak sağlamlaştığı anlaşılıyor. Son yıllarda çıkan fonetik çalışmalarını veya gramerin fonetik bölümleri buna tanık olarak gösterilebilir. Son zamanlarda çıkan daha büyük çalışmalardan Ahmet Cevat Emre'nin karşılaştırmalı fonetiği zikredilebilir.⁸³ Bu eserde yazılı eserlerden bilinen Türk dillerinin fonetik olayları toplanmıştır. Türk fonetiği ile ilgili olarak çıkan diyalektoloji araştırmalarında değerli müşahedeler vardır. Özel olarak, Zeynep Korkmaz'ın Batı Anadolu ağızlarındaki *étymologique* uzunluklar üzerine yazılan yazısı kaydedilebilir.⁸⁴ Bunun gibi, tarihî fonetik alanında birtakım müşahedeleri de kaydedelim. Örnek olarak, $e \sim i$ ⁸⁵ veya $g \sim ğ$ ⁸⁶ sesleri sorusuyla ilgili yazıları zikredebilirim. Bu sesler arasındaki münasebetler türkologları

⁸² M. N. Özön, Türkçe tâbirler sözlüğü, birinci cilt: A-D. İstanbul, 1943. — Bu sözlüğün bundan sonraki fasikülleri hakkında bilgi edinemedik.

⁸³ Ahmet Cevat Emre, Türk lehçelerinin mukayeseli grameri (İlk deneme). I. Fonetik. İstanbul, 1949.

⁸⁴ Z. Korkmaz, Batı Anadolu ağızlarında asli vokal uzunlukları hakkında. TDAY, 1953.

⁸⁵ R. R. Arat, Türkçe metinlerde e/i meselesine dair. "Rocznik Orientalistyczny", c. XVIII (1951-1952), Kraków, 1953.

⁸⁶ R. Rahmeti Arat, Atebetü'l-hakayık'ta g ve ğ seslerine dair. TM, c. IX, 1951.

W. W. Radloff zamanından beri uğraştırmaktadır ve henüz nihai olarak halledilmiş sayılamazlar. Gerek adı geçen çalışmalarda, gerek diğer araştırmalarda *théorique* fonetik soruları ortaya konmamıştır.

Morfoloji araştırmalarına geçelim. Türk dilcilerinin sözlük çalışmalarıyla doğrudan doğruya ilgili olan kelime yapımı sorularına karşı gösterdikleri büyük ilgiyi belirtmek lâzımdır. Kelime yapımı konusuna İbrahim Necmi Dilmen'in⁸⁷ ve Ahmet Cevat Emre'nin⁸⁸ ilk kitaplarından başlayarak birçok çalışma tahsis edilmiştir. Bu çalışmalarda ve özel olarak A. Pekel'in⁸⁹ ve B. Atalay'ın⁹⁰ çalışmalarında Türk dilinin kelime yapma araçları merkezî yeri tutmaktadır. Bu araştırmalarda ve en çok B. Atalay'ın "Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme" ve "Türkçede kelime yapma yolları" adlı eserlerinde yeni ve az bilinen gereçler uzmanların ilgisini çekecektir. Aynı yazarın *-man* ve *-men*⁹¹ eki üzerine yazdığı diğer bir çalışmasını da kaydedelim. Bu çalışmada bu ek üzerine değerli örnekler toplanmıştır. Kelime yapımı konusu ile ilgili olarak S. Çağatay'ın Eski Uygur dilindeki ikiz kelimeler üzerine yaptığı araştırma da zikredilebilir.⁹² Bu konu hiç olmazsa Karl Foy'dan başlayarak şimdiye kadar türkologların dikkatini çok defa çekmiştir. S. Çağatay'ın çalışmasında Eski Uygur anıtlarında geçen ve bahis mevzuu sorunun tarihî araştırılması bakımından önem taşıyan gereçler özenle tesbit edilmiştir. Sözlükçü Mehmet Ali Ağakay'ın Türkçede kelime koşmaları üzerine yazdığı yazı aynı konu ile ilgilidir.⁹³ Tahsin Banguoğlu'nun Türkçede benzerlik sıfatlarıyla ilgili yazısı da burada zikredilebilir.⁹⁴

İsim konusuna tahsis edilen çalışmalara gelince: A. C. Emre'nin "Türkçede isim temelleri (Mukayeseli Türk gramerine hazırlık irdem-

⁸⁷ İbrahim Necmi, Yeni Türkçe dersleri: VIII. Türkçe gramer. İstanbul, 1933-34.

⁸⁸ Ahmet Cevat, Türkçede kelime teşkili hakkında bir anket, birinci kitap. Ankara, 1933; ikinci kitap. İstanbul, 1933; Ahmet Cevat, Ekler lûgatçesi, İstanbul, 1934.

⁸⁹ A. G. Pekel, Türkçede kelime üreme yolları. İstanbul, 1943.

⁹⁰ Besim Atalay, Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme. İstanbul, 1942; Besim Atalay, Türkçede kelime yapma yolları. İstanbul, 1946.

⁹¹ Besim Atalay, Türkçemizde men-man. İstanbul, 1940.

⁹² Dr. Saadet Çağatay, Uygurcada hendiadyoinlar. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, 1940-1941 (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi yıllık çalışmaları I. sayısından ayırmasım). İstanbul, 1941.

⁹³ M. A. Ağakay, Türkçede kelime koşmaları. TDAY, 1954.

⁹⁴ Tahsin Banguoğlu, Türkçede benzerlik sıfatları. TDAY, 1957.

leri)”⁹⁵ adlı araştırmasını bilhassa kaydetmek lâzımdır. Yazar Hint-Avrupa dilleriyle Türk dili arasındaki müşterek isim köklerini tesbit etmeğe çalışmış ve şimdilik *problématique* özlüğünü kaybetmiyen Hint-Avrupa - Altay dil birliği teorisini ispata kalkmıştır.⁹⁶

Morfolojiyle ilgili çalışmalarda Türk dillerinin gramer bakımından en zengin söz bölümünü teşkil eden Türk fiili konusu ele alınmaktadır. Bu araştırmalar arasında S. Çağatay’ın Eski Osmanlıcada fiil müştakları⁹⁷, M. A. Ağakay’ın fiillerin sınıflanması⁹⁸, B. Atalay’ın gelecek zaman edatı⁹⁹, Vecihe Kılıçoğlu’nun dilek kipi v.b. gibi yazıları zikredilebilir.¹⁰⁰

Sentaks alanında Türk dilcilerinin dikkati son yıllarda cümlenin işlenmesine çevrilmiştir. Özel olarak, bu konu, son Kurultaya kadar Kurumun gramer kolunu yöneten A. C. Emre’nin yeni eserlerinde önemli bir yer tutar.¹⁰¹ “Türk dilbilgisi” adlı büyük eserler Türkçede cümle yazısı¹⁰². Sentaks olaylarını tahlil ederken yazar, anlam ve anlama ilkesine dayanmaktadır. Bu metod A. C. Emre’nin gramerin görevi hakkındaki anlayışının tabii bir sonucudur. Bu anlayışa göre “gramerin anlatış istemleriyle dizimel şekiller arasındaki psikolojik ve sosyal münasebetleri araştırması” lâzımdır.¹⁰³ Yazarın sentaks tahlillerinde takibettiği metod bu görüşün bir sonucudur. A. C. Emre’nin “cümle dizisi” ile ilgili anlayışı da bu görüşle ilgilidir.¹⁰⁴ A. C. Emre’nin yukarıda zikredilen gramerinin sentaks bölümü de bu plâna göre yazılmıştır.

⁹⁵ Ahmet Cevat Emre, Türkçede isim temelleri. Mukayeseli Türk gramerine hazırlık irdemleri. İstanbul, 1943.

⁹⁶ S. Mladenov, Gemeinsame Eigentümlichkeiten und Elemente der indogermanischen und mongolischen Sprachen. “Spisanie na Blg. Akademiya na naukite”, c. LV, 1937.

⁹⁷ S. Çağatay, Eski Osmanlıcada fiil müştakları. DTCFD, 5, 1947.

⁹⁸ M. Ali Ağakay, Fiillerin sınıflanması üzerine bir deneme. TD, seri II, 1942.

⁹⁹ Besim Atalay, Türkçede gelecek zaman edatı. TD, seri 3-4, 1940.

¹⁰⁰ Vecihe Kılıçoğlu, Türk gramerinde yeni araştırmalar. TDAY, 1953.

¹⁰¹ A. C. Emre, Türk dilbilgisi. Türkçenin bugünkü ve geçmişteki gelişmeleri üzerine gramer denemesi. İstanbul, 1945.

¹⁰² A. C. Emre, Türkçede cümle, TDAY; 1954; yine onun, Türkçede cümle: II. İsim cümlesi. TDAY, 1955.

¹⁰³ Aynı eser, TDAY, 1954, 115. s.

¹⁰⁴ Aynı yer, 152-176. s.

Buna benzer birtakım çalışmalar meydana getiren başka yazarlar da görev anlayışına bağlanmışlardır. Meselâ Tahir Nejat Gencan sıfat birlikleri hakkındaki yazısında: “kelimeler için konuluş anlamı fikrinin yerinde olup olmadığını bir tarafa bırakarak kullanılışı göz önüne almak, ona göre incelemek en doğru yoldur”¹⁰⁵ diyor. Bu yazıda sıfatın isimle meydana getirdiği terkipler ve bu terkiplerin cümledeki görevleri gözden geçirilmiştir.

Bunlardan başka, M. Mansuroğlu'nun bağlayıcı kelimelere ait yazısını da kaydedelim.¹⁰⁶ Bu yazı çok eski, eski ve bazı hallerde çağdaş Türk dillerinden alınan gereçlere dayanmaktadır. Fonetik, morfoloji ve sentaks konularına tahsis edilen çalışmalardan başka, gözden geçirdiğimiz dönem içinde oldukça büyük sayıda gramerler de çıkmıştır. Bu gramerlerin çoğu Sovyet türkologlarınca bilinmektedir. Bunlar arasında İbrahim Necmi (Dilmen)'in yukarıda zikredilen “Türk grameri” veya Mithat Sadullah (Sander)'in grameri¹⁰⁷ gibi gramerler vardır. M. Baha¹⁰⁸ ve T. Banguoğlu'nun¹⁰⁹ gramerleri daha yenidir (bu sonuncusu muhtelif vesilelerle oldukça esastı ve belki de tamamen lâyük olmadığı tenkidlere uğramıştır). Son olarak, A. C. Emre'nin yukarıda zikredilen ve 1945 yılında çıkan grameri zikredilebilir.¹¹⁰

Çağdaş Türk dilinin savaştan önce ve sonra çıkan tasvirî gramerini kaleme alan yazarlar özel *théorique* sorulara dokunmamışlardır. Esas gayeleri çağdaş Türk dilini kabil olduğu kadar tam olarak tasvir etmekten ibaret olan bu yazılar, bu maksatla özel tasvir şemaları vermişler, fakat aynı zamanda Avrupa şemalarını kullanmaktan da vazgeçmemişlerdir.

Türkiye’de genel dil bilimiyle ilgili soruların işlendiğine dair elimizde bilgi yoktur. Fakat 1930 dan sonra “Güneş-dil teorisi”nin yayıldığı sıralarda genel dil teorilerine karşı müşahede edilen canlı ilginin yerini Türk dil bilgisiyle ilgili somut soruların işlenmesi tutmuştur. Yukarıda verilen dil çalışmaları buna tam olarak gösterilebilir.

Karşılaştırmalı türkoloji araştırmaları ile ilgili olarak genel türkoloji özlüğü taşıyan soruları ele alan birtakım çalışmalar da çıkmıştır.

¹⁰⁵ T. N. Gencan, Sıfat birlikleri, TDAY 1954, 181 s.

¹⁰⁶ Mecdud Mansuroğlu, Türkçede cümle çeşitleri ve bağlayıcıları. TDAY, 1955.

¹⁰⁷ Mithat Sadullah, Yeni Türkçe gramer dersleri. İstanbul, 1934.

¹⁰⁸ M. Baha, Yeni Türkçe gramer. İstanbul, 1940.

¹⁰⁹ Tahsin Banguoğlu, Ana hatlariyle Türk grameri. İstanbul, 1940; ayrıca bk. Tahsin Banguoğlu, “Dil bahisleri”. İstanbul, 1942.

¹¹⁰ A. C. Emre, Gramerimiz için. İstanbul, 1941, 7. s.

Burada R. R. Arat'ın Türk dillerinin mevcut tasnif denemeleri üzerinde duran ve bir sentez yapmağa çalışan taslağı zikredilebilir.¹¹¹ Bundan başka Agop Dilâçar'ın birbiriyle sıkı sıkıya ilgili olan "Lehçelerin yayılma tarzı ve Türk dil ve lehçelerinin tasnifi meselesi"¹¹² ve "Türk lehçelerinin meydana gelişinde genel temayüllerin koyulaşması ve körlenmesi"¹¹³ adlı yazıları da kaydedilebilir. Dil biliminde ilke olarak çoktan beri tesbit edilen bu olayı A. Dilâçar ana dilin kollara ayrılmasında çok önemli saymaktadır. Bu düşünce genel olarak kabul edilebilirse de, yazının örnekler bölümünde yazar tarafından Azerbaycan dilindeki özelliklerin muahhar devirde (XVIII. yüzyıl) çıktığı hakkında ileri sürülen düşüncenin delillerle desteklenmesine lüzum vardır.

Türk dillerinin kollara ayrılması sorusunun araştırılması, büyük ölçüde başka bir ağır sorunun, Türk dilleri arasındaki ayrılıklar sorusunun çözülmesiyle sıkı sıkıya bağlıdır.

Türk dilcileri kısmen başka çağdaş Türk dilleriyle de meşgul olmuşlardır. Mirza Mehdî Han'ın "Nevai sözlüğü"nin B. Atalay tarafından yayınlanan baskısı¹¹⁴, Prof. A. Caferoğlu'nun Azerbaycan dili sözlüğü ile ilgili birtakım yazıları¹¹⁵, S. Çağatay'ın Karaçay folkloriyle ilgili yazısı kaydedilebilir.¹¹⁶

Önemli birtakım türkoloji çalışmaları da Türkçeye çevrilmiştir. Bu arada yurdumuz türkologları tarafından yazılan birtakım araştırmaları belirtelim: E. Pekarskiy'in Yakut sözlüğünün birinci cildi ("A" harfinden "M" harfine kadar), K. K. Yudahin'in Kırgız sözlüğü ve birkaç yazı: E. Ê. Bertel's'in ve A. K. Borovkov'un Alishir Nevai hakkındaki yazıları, A. N. Boldırev'in "Çağdaşlarının hikâyelerinde Nevai" adlı yazısı v. b.

¹¹¹ R. Rahmeti Arat, Türk şivelerinin tasnifi. TM, c. X, 1953.

¹¹² A. Dilâçar, Lehçelerin yayılma tarzı ve Türk dil ve lehçelerinin tasnifi meselesi. TDAY, 1954.

¹¹³ A. Dilâçar, Türk lehçelerinin meydana gelişinde genel temayüllerin koyulaşması ve körlenmesi. TDAY, 1957.

¹¹⁴ Mirza Mehdi Mehmet Han, Seng-Lâh. Lûgat-i Nevai. Tıpkıbasım. Yayınhan Besim Atalay. İstanbul, 1950.

¹¹⁵ A. Caferoğlu, Azerî şivesinde nohur ve lap kelimeleri. "Rocznik Orientalistyczny", c. XVII, 1953, yine onun, Azerbaycan ve Anadolu ağızlarındaki moğolca unsurlar. TDAY, 1954.

¹¹⁶ Saadet Çağatay, Karaçay halk edebiyatında avcı Bineger. Fuad Köprülü armağanı. İstanbul, 1953.

Bir dergide çıkmak üzere yazılan bu yazının çerçevesi, Türkiye'de çıkan Türk dilleriyle ilgili ana yayınların muhtevası üzerinde daha etraflı surette durmamıza imkân vermemektedir. Ancak yukarda verilen tanıklardan Türk dilleri alanındaki geniş ve çok yönlü bilimsel ve bilimsel -uygulamalı çalışmaların sınırları oldukça açık bir şekilde meydana çıkmaktadır. Bu çalışmalar Türk türkolojisine Türk dilleri biliminde sağlam ve seçkin bir yer sağlamıştır.*

* É. V. Sevortyan, Tureckoe yazıkoznanie k VIII syezdu tureckix lingvistov : Sovetskoe vostokovedenie No. 2, 1958, 130 - 142.